

Oud gebruik van bijenwas

Toon Brekelmans

Het gebruik van bijenwas voor kaarsen in de Middeleeuwen is bekend en vaak beschreven. Kerken en kloosters met hun vele altaren, missen en heiligenbeelden waren de voornaamste afnemers van bijenwas. Daarbij werden immers veel kaarsen aangestoken. Bijen waren dus niet alleen nuttig voor de honingopbrengst, maar evenzeer of nog meer voor de productie van bijenwas. Minder bekend bij veel imkers is het gebruik voor enkele andere opvallende doeleinden, die we hier in het kort willen aangeven.

In de Middeleeuwen en ook later gebeurde het gieten van klokken volgens een ingewikkelde procedure, die we hier vereenvoudigd proberen weer te geven. Om te beginnen moest er een voorbeeld gemaakt worden die 'de valse klok' werd genoemd. Dit voorbeeld werd van stenen en leem gemaakt. De valse klok werd met een laagje was omgeven en hierin konden in spiegelschrift de naam van de klokkengieter, het jaartal en versieringen worden aangebracht. Daaromheen kwam een laag leem of klei. Wanneer die hard was geworden, werd de was weggesmolten, zodat men de valse klok en het nu losse omhul-

sel ofwel de mantel overhield. In de vrijgekomen ruimte werd de metalen klok gegoten. Een dergelijke procedure wordt door kunstenaars tot op de dag van vandaag voor metalen, pijparden en gipsen beelden gebruikt. Het voorbeeld wordt dan gewoonlijk helemaal van was gemaakt die uit het lemen omhulsel wordt weggesmolten, zodat er een mal overblijft. Hoewel er andere middelen zijn, vragen kunstenaars soms nog bijenwas aan imkers, om, zoals ze zeggen, een verloren beeld te maken. Het wordt dan ook met een technische term de *'cire-perdue-methode'* genoemd, de methode van verloren was.

Tafeltjes

Er zijn in Nederland zoals elders verschillende schrijf- of wastafeltjes gevonden. Het oudste in ons land, daterend van rond het jaar 100, werd in 1914 opgegraven uit een terp te Dolsom bij Franeker. Ze werden in de oudheid en Middeleeuwen gebruikt zoals later de lei met griffel. Het was een plankje met een lage opstaande rand, waarin een laag donker gemaakte bijenwas werd aangebracht. Met elkaar verbonden plankjes werden een wasboek genoemd. Luxe exemplaren bestonden uit goud, zilver of ivoor. Hierin kon men

schrijven met een metalen stift die een plat bovineinde had om de was weer glad te strijken. Een gladgestreken tafeltje werd een *'tabula rasa'* genoemd. Hiermee verwant zijn de uitdrukkingen: 'een onbeschreven blad' en 'met een schone lei beginnen'. Het wastafeltje werd gebruikt voor korte notities, rekeningen en in de school om te leren schrijven. Ook diende het als brief en in de kerk om de namen van de overledenen voor te lezen. Verder was het een soort kladblok om de gegevens naderhand in het net, dus op perkament of papier te schrijven.

Zegels

Wat tegenwoordig een stempel is, was vroeger een zegel van bijenwas en later van lak. Overheden van hoog tot laag, van keizer tot plaatselijke bestuurders, de schepenen, gebruikten een zegel van bijenwas om de inhoud van oorkonden en akten te bekrachtigen. Het was een middel om schenkingen, contracten, overeenkomsten en voorschriften van hoger hand meer rechtsgeldigheid te geven. Zegels werden met een draadje of strookje perkament onder aan de oorkonde gehangen. Gewoonlijk wordt dit aanhechten ook genoemd. Een voorbeeld van een Middel-

Foto Klokkengieterij Eijsbouts te Asten

Het model in was van de grote klok die Klokkengieterij Koninklijke Eijsbouts dit jaar voor het Belfort in Gent gegoten heeft.

nederlandse oorkonde van Jan II, hertog van Brabant, van 1306: *'Ende omdat wy willen dat deze stucken ende onse seggen vaste en gestadich blyve immermeer, soo hebben wy desen lettren besegelt met onsen segelen.'* Hertog Jan zal dit niet zelf hebben gedaan, maar in zijn naam een officiële zegelaar van zijn kanselarij. Zegels konden door toevoeging van een bepaald pigment aan de was een verschillende kleur krijgen. Hoogste overheden gebruikten meestal een rood zegel. Er was een metalen stempel of zegelring nodig met een voorstelling en randschrift. Die stonden in spiegelschrift, zodat ze leesbaar in het zegel werden afgedrukt. Vanwege hun kwetsbaarheid zijn er maar weinig oude waszegels ongeschonden bewaard gebleven.

Wonderen

Ex-voto betekent 'krachtens belofte' en heeft te maken met de volksvroomheid. Veel kerken en kapellen hadden tijdens en ook na de Middeleeuwen een beeld van een heilige die door het volk werd vereerd en naar wie bedevaarten werden gehouden. Vooral de heilige maagd Maria was in trek. Zo'n heilige gold als wonderdadig. Voor de gedane wonderen of verkregen gunsten, meestal genezingen van ziekten of ernstige verwondingen, werd uit dankbaarheid een offer gebracht dat tevoren was beloofd. Dit offer of geschenk was vaak een afspiegeling in miniatuur van het genezen

lichaamsdeel, bijv. een been, arm of hoofd van bijenwas. Soms was het een kinderfiguurtje vanwege de genezing van een kind. Zelfs scheepjes werden geofferd als dank voor de redding bij een schipbreuk. We geven een paar voorbeelden.

Het mirakelboek van Maria in Amersfoort noteert in het jaar 1448 dat een vrouw uit Groningen bijna buiten zinnen geraakte vanwege ernstige en langdurige hoofdpijn. *'Ende die bij haer waren riepen aen Onse L. Vrou ende loeffden (beloofden) een wasschen hoeft (hoofd) haer te offeren t'Amersfoort. Ende zij wert gesont.'* Er werd ook veel ruwe bijenwas als offer geleverd, waarvan kaarsen werden gemaakt, maar ex-voto's werden in het heiligdom bewaard en tentoongesteld. Het mirakelboek van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch vertelt dat het schip van Klaas en Hendrik Hendriksz uit Schiedam, beladen met tarwe, in 1383 was vastgelopen op een zandbank in de Noordzee. Ze beloofden een bedevaart naar het Mariabeeld in Den Bosch *'ende dair een wessen scip te brengen'*. Dit heeft meteen geholpen en het mirakelboek vermeldt dat ze hun belofte zijn nagekomen. Zo zijn er duizenden voorwerpen van bijenwas geofferd die later veelal tot kaarsen zijn omgesmolten of anderszins verloren zijn gegaan. Een wassen ex-voto was het offer van de armen, terwijl de rijken er soms een van ivoor of zilver lieten maken.

Dodenmaskers

Vanaf de tijd van het oude Egypte tot in onze dagen zijn er vaak dodenmaskers van bijenwas gemaakt. De oude Romeinen maakten zulke portretten en plaatsten ze in hun woningen om de herinnering aan hun doden levend te houden. Ook werden die van hun voorouders in lijkstoeten meegedragen. In de late middeleeuwen werden er wel wassen dodenmaskers van hoge adellijike personen gemaakt, maar niet bewaard. Ze werden door kunstenaars gebuikt om het gezicht in standbeelden en op schilderijen weer te geven. Hierin komt verandering in de 16e eeuw. Bekend is het dodenmasker van de knappe koningin Maria van Schotland, dat na haar executie in 1587 werd vervaardigd. Tijdens de Franse Revolutie vielen er in 1789 door de guillotine veel koppen van prominente personen. En het was madame Tussaud die er toen heel kunstig wassen maskers van maakte die in verschillende Europese collecties werden opgenomen. Hier ligt de oorsprong van de Madame Tussauds wassenbeeldenmuseum. Het procédé was en is erg eenvoudig en lijkt oneerbiedig. Het gezicht van de overledene werd met olie ingewreven en daaromheen werd een massa gips aangebracht. Wanneer het gips was opgedroogd, werd het met de indruk van het gezicht weggenomen. Dit was de gietvorm voor de vloeibare bijenwas. Wel moest het gegoten gezicht nog bijgewerkt worden.

Schrijf- of wastafeltje uit de achtste of negende eeuw, gevonden in Dokkum

foto's Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

Zegel van Karel V, gehecht aan een akte van 1517

Ex-voto's: menselijke figuur en been van bijenwas

Breda's Museum

Collectie Kasteel van Amerongen

Dodenmasker van Godert van Reede, 1621-1691